

İĞRETİLEME (METAFOR) PROBLEMİ

Nermi Uygur

Düşünme işlerinde yetkin bir kavram ve deyim dağarcığımız olsaydı düşünme ürünlerimizin durumu, şüphe yok ki, gerçektekinden bambaşka olacaktı. Sözlerimizi açık ve seçik olarak tanımlayıp kullanacağımızdan, ortaya koyacağımız bilgilerde, bu bilgilerin dışlaştığı önermelerde hiçbirşey karanlık kalmayacak, heryan apaydınlık olacaktı. Neyleyelim ki felsefe bu yoldan yürümemiş, DESCARTES'in bu programı gerçekleştirilmemiştir. Felsefe tanımlanmamış, anlamı açıklanmamış deyişlerle doludur. Bu arada özellikle mecazlar sarmıştır felsefeyi. Buna göre şöyle bir soru beliriyor : Felsefede mecazların rolü ve değeri nedir? Başka türlü dendiğinde : Mecazlara yalnız söz-sanatlarında mı yer var? Mecaz sırf anlatımı güzelleştirip etkisini arttıran bir ek midir, yoksa, kendi başına bir bilme özelliği mi sağlar? Geleneksel söz-sanatı bilimi, retorik, çoğun bu soruya dokunmaz. Dokunduğunda da, mecazlara, bağımsız bir doğruluk gücünden çok anlatım süsü göziyle bakar. Zaten PLATON olsun, Kilise Babaları olsun, genel olarak, tektek söz-sanatlarını, güzellik tekniği diye benimsemişlerdir. Oysa söz-sanatlarının, bu arada mecazların, özellikle de bir mecaz olan, yani sözleri asıl anlamlarından başka bölgelere aktarmaya dayanan öğretilmelerin (metafor'ların), dilde, felsefe dilinde haklı bir görevi, yadsınamıyan (inkâr edilemiyen) bir bilme görevi olabilir. — İşte HANS BLUMENBERG *Paradigmen zu einer Metaphorologie : Bir Öğretileme Bilimi için Örnekler* adındaki yapıtında bu olanağı inceliyor.*

* HANS BLUMENBERG : *Paradigmen zu einer Metaphorologie* ("Bir Öğretileme Bilimi için Örnekler") 147 sayfa, H. Bouvier u. Co. Verlag, Bonn 1960. Sonderdruck aus Archiv für Begriffsgeschichte Band 6 ("Kavram Tarihi Arşivinden Ayrıbasım, cilt 6).

BLUMENBERG'in başsorusu, "giriş" te bir yerde (S. 9) dediği gibi : "... Felsefe dilinde öğretilmeler hangi şartlar altında yasaya uygun olabilir?" sorusudur. Tümüyle eser çalışma varsayımı ve işlem doğrultusu bakımından, BLUMENBERG'in bu soruya olumlu, pozitif bir cevap verdiğini gösterir. Çeşitli örneklere başvurarak BLUMENBERG, öğretilmelerin tanımca belirtilmemiş, *eksik kalmış* birer kavram olmadığını açığa koymaya uğraşır. Benzetmeler bakımından pek zengin olan felsefenin dilinde, öğretilmelerin, asıl değer kabul edilen kavramsal-lojik belirteçlere doğru gidişte geçici, sonradan aşılmış olan, böylesi de gereken birer bilme durağı olmadığı tezini savunup bu tezi benimsetmeyi amaç olarak alıyor kendisine. Ona göre, öğretilmeler "mythos" tan "logos" a gidişte eskiden kalma, bilmenin ilkel zamanlarından kalma birer bilgi tortusu değildir. "*Mutlak öğretilmeler*" ("absolute Metaphern") adı verilen birtakım benzetmelerin de varlığına inanmakta. Bunlar kavramlar içinde çözülemeyen, kavramsal bir yapıda düzeltilecek bir yanı bulunmayan, kavramlardan bağımsız olarak birşey anlatan, bu görevlerinde kendine özgü bir değeri olan söz ve deyişlerdir. Bunlar herçesit lojik'leştirirmenin ötesinde işgörürler. Demek ki görevleri, bir bakıma aktarmalar dışında, *asıl* tanımlarında kullanılmış olmalarına bağlıdır. Gelgelelim, 'mutlak' özellikleri, bir tarihleri olmadığını, tarih boyunca değişmeksizin hep aynı kaldıklarını söylemeye yol açmalıdır. Tam tersine, *mutlak* değerli öğretilmeler tarih içinde *gelişmişler*, başka başka tarih ufuklarında başka başka kılıklarda ortaya çıkmışlardır.

BLUMENBERG'in esas yaptığı da bu tarihi yer yer aydınlatmak, ayrı ayrı örnek malzemelerini işleyerek bu tarihin ilgi çekici bazı kesitlerini gözümüzün önüne sermektir. Kendisine verdiği bu eşine az raslanır ödevde, BLUMENBERG, araştırmaya açık, gene de öyle pek el değmemiş olan geniş malzemeden yalnız birkaç tanesini, ama ("içindekiler" ile kitabın sonuna eklenmiş olan "kavram dizin" inden de anlaşıldığı gibi) en önemlilerini işlemiştir. Bu, şüphesiz ki, konusunu tüketmeye sırt çevirmesinden çok, "örnekler" vermeyi isteyişine uygun düşmektedir BLUMENBERG'in. Bana kalırsa buna bir de, girdisini çıktısını en yakından bildiği temalarda durma eğilimini katmalıyız.

Ödevini yerine getirirken BLUMENBERG malzemeyi hep belirgin kaynaklara giderek didikleme zahmetinden çekinmemiş-

tir. Bu arada Batı Felsefesinin bellibaşlı çağlarına ilişkin yunanlı, lâtin, fransız, ingiliz, alman düşünürlerinin (özellikle de PLATON, ARİSTOTELES, EMPEDOKLES ve DEMOKRİTOS; CİCERO, AUGUSTİNUS, LACTANTIUS ve CUSANUS; DESCARTES, PASCAL ve MONTESQUIEU; LOCKE, HUME, NEWTON ve POPE; LESSİNG, KANT ve NIETZSCHE gibi düşünürlerin) eserlerine başvurmuş, dipnotlarına olduğu kadar kitabının sayfalarına da her kez orijinal dilden yazılmış parçalar aktarmıştır. Şunu söyleyeyim ki, böylelikle belgelere bir bakıma doğrudan doğruya söz veriliyorsa da, genel okurun işi güçleşiyor epeyce. Hattâ zaman zaman BLUMENBERG'in, okuruna da kendi gibi bir bilgin, bir 'érudit' göziyle baktığı izlenimi uyandırıyor insanda.

Bu birkaç belirlenimden de anlaşıldığı üzere, BLUMENBERG'in çalışma programı, *kavram tarihi* çerçevesini aşmıyor. Uygulamada, genel olarak düşünme tarihini, bu arada bazı bellibaşlı dünya görüşlerini (örneğin materialismi) arka plânlarıyla aydınlatan tutamaklar sunuyor. Ama, ayrıca felsefenin birtakım problemlerine de (sözgelişi "doğruluk" problemine) bilinç sağlamaktan, *sistematik* birtakım uzanıslardan da geri kalmıyor. Böylece yeryer yabancı dillerden aldığı öğreti sözlerin bir kez daha arttırdığı ağıdalı üslûbuna rağmen, okuruna, felsefenin ilgi çekici güçlüklerini tarihsel ve sistematik çözüm-denemeleriyle yetesiye açıyor.

Genişçe bakıldığında, işbaşında yazar : "doğruluk" ile "doğruya-benzerlik" kavramlarına ilişkin öğretilmeleri; bir de, bu öğretilmeler ile yakından ilgili birkaç kavramı ve olayı inceliyor kitapta.

İlk incelediği öğretileme (1. bölüm, S.: 12-18) "*güçlü doğruluk*" ("*vis veritas*") öğretilmesi. Bu öğretilmeye göre, doğruluğun kendisi kuvveti olan, kendisini direnmelere zorla kabul ettiren, etkiyle ortaya çıkan, kaçınılmaz bir varlık, bir *veritas ontologica* olarak belirlemektedir. Böylece doğruluk, 'obje' ye uygunluk olarak değil, klâsik tanımlardan ayrı olarak, kendi başına bir obje, bir gerçeklik, hem de pek güçlü bir gerçeklik diye anlaşılmalıdır. Öyle ki, bazı düşünürler (örneğin, "God himself is truth" : "Tanrı kendisi doğruluktur" diyen MILTON) doğruluğa en bağımsız güçlü varlık göziyle bakarlar. Kilise Babaları, PLATON, ANSELMUS, AQUINO'lu THOMAS ve 1694'teki Fransız Aka-

demisi Sözlüğü (“la force de la vérité”) hep bu öğretilenlemeyle iş-görmüşlerdir. Bu öğretilenleme çerçevesinde yer alan en bellibaşlı mecaz, doğruluğu ışığa benzeten mecazdır. Buna göre : *doğruluk ışığı önüne geçilmez gücüyle bütün davranışları delip geçerek her-çeşit karşı koymayı yenip aydınlatır.*

İşte bu öğretilenleme bilen suje bakımından önemli bir sonucu doğurur. Doğruluğa bağışlanan varlık gücü, bilmeyi passiv bir süreçle bir tutar. Doğruluğun gücü süje’yi aşar. Onun üstündedir. Kişi istemese de doğruyu öğrenecektir. Çünkü doğruluk, ışığa gücü sayesinde herkese yaygındır. ‘Yanlışlık’ kişinin boş bir direnmesinden başka birşey değildir (VICO).

Sözü edilen öğretilenlemenin, BLUMENBERG, birbirinden uzak ve değişik tarih dönemlerinde düşünmeyi güden bir temel olduğunu belgelerle açıklama işine önemle sarılıyor. Bu arada HUME’da ortaya çıkan ‘doğru tasavvurlar’ ile ‘yanlış tasavvurlar’ arasındaki ayrılığa dokunmaktan; bunu yaparken de HUME’un, doğruluğun üstün kuvvetini (“superior force”) varlıktan tasavvura (“idea” ya) indirgeyişini, ontik doğruluk görüşü açısından bir “soysuzlaştırma” (S. 18) diye belirtmekten sakınmıyor BLUMENBERG.

Doğruluğu ilişkin pek yaygın bir öğretilenleme de “*çıplak doğruluk*” öğretilenlemesidir. Bu öğretilenlemeyi incelemesine (Böl. IV, S. 47-58) LACTANTIUS’la başlıyor BLUMENBERG. “Yalın ve çıplak doğruluk” (“simplex et nuda veritas”) LACTANTIUS’ta doğruluğu örten, kaplıyan, değiştiren, bozan örtülerin kalkmış olduğunu gösterir. Çıplak doğruluk doğruluğun tam kendisidir. Ortaya çıkması için bir giysiyi gerektirmez. Bu öğretilenlemenin karşısında “*örtülü doğruluk*” anlayışı yer alır. BLUMENBERG’e göre. Bu anlayış tipik biçimiyle FRANZ WERFEL’de dile gelir. WERFEL’e göre “nuda veritas” ın çıplak gezen kadından ayrılığı yoktur, barbarlıktır. Ademin incir yaprağı ilk kültür belgesidir.

Bu iki karşıt kullanışı izlediğinde BLUMENBERG şöyle bir eğri ele geçirir :

Çıplak doğruluk, aslında, insanın kendisini Tanrıya sunduğu durumdur (AUGUSTINUS). ROUSSEAU da itiraflarını, Tanrının karşısına çıkıyormuşçasına, kıyamet günündeymiş gibi anlatmak dileğindedir türdaşlarına. ROUSSEAU’ya göre giysi ve

örtüler tabiata eklenmiş birer süstür. Oysa birşeyin değeri ancak tabiatın elinden (“des mains da la nature”) çıktığı andaki paklığındadır. ROUSSEAU toplumsal örtüler, ekler kalktığı anda, bunların altından nasıl insanın çıkacağını umuyordu. MARX ise, toplumsal örtülerin altında, güdücü temel olarak mal-mülk ve çıkarın bulunduğu inanıyordu. Çıplak doğruluk bunlardı onun için. Ama, Yeniçağda zamanla, BLUMENBERG’e göre, zenginler ile fukaralar arasında çatışmanın bir dürtüsü olarak beliren “çıplak doğruluk” öğretilmesinde ılımlı bir davranışı benimseyenler de eksik değildir. Örneğin MONTAIGNE insanın değerini evinde, gelirinde, mal-mülkünde değil, insanın kendisinde bulur. Yalnız çırılçıplak da görünmesini dilemez insanın. “Bir gömlekle meydana çıksın” (qu’il se présente en chemise”) der.

Gelgelelim, örtülü doğruluktan yana olanların da sayısı kabardır. PASCAL örtüye bir kuvvet göziyle bakar (“cet habit, c’est une force”). Ama çıplak doğruluğun gözden düşmesi PASCAL’dan eskidir. Hıristiyanlık ve Hıristiyanlığa bağlı felsefe öğretileri düpedüz doğruluğun dayanılmaz birşey olduğuna inanırlar. AQUINO’lu THOMAS Kutsal Kitaptaki mecazları hep bu dayanılmazlığa geri götürür. İnsan, bu çelimsiz, bu eksik varlık çırılçıplak doğruya dayanamaz; ondan Tanrı, doğruları öğretilmelere bürüyerek (“sub metaphoris”) bildirir insana. Böylece örtünme doğruluğun “koruyucusu” oluyor. Öğretilme didaktik bir değer ve önem kazanıyor.

“Çıplak doğruluk” konusuna Renaissance’la belirgin olarak giren bir motiv de, öğretilmedeki didaktik yönün, Tanrı-insan ayırması yerine halk-uzman ayırmasını koymasıdır. Bu ayırmanın başlangıçlarını PICO della MİRANDOLA’da bulur BLUMENBERG. MİRANDOLA doğruluğu sunmada bir bakıma sürüp sürüşmeleri savunur. Ancak, doğruyu meslekten olmyanların, halkın karşısına çıkarırken, gerek anlaşılmasını gerekse kabulünü kolaylaştırmak için “peçeler” gerekir. MİRANDOLA’nın bu düşüncesinden sonra, öğretilme zamanla objektiv’lik probleminin içine karışır. Nitekim, Yeniçağla birlikte büyük bir ilerlemeye ulaşan bilme işlerinde çok kimse BACON’cu tutumu benimsemeye kalkışmıştır. BACON’a göre “doğruluk çıplak ve açık gün ışığıdır” (“Truth is a naked and open day-light”); maskelenemez. Bilim esasta, doğruluğu örtülerinden sıyırmaktır. Bu anlayış Aydınlanma Çağında daha da pekişmiştir. Didaktik kaygılı örtme göz-

den düşmüştür. Bu da, bilimin bilgiyi kabul edenler, süje'ler açısından değil; nesne, obje açısından ele alındığını gösterir. Çıplak doğruluk Aydınlanma bilicinin heryanına sinmiştir. Din işlerinde bile çıplak doğruluk önplâna geçmiştir. Örneğin *Christianity not mysterious* adlı eserinde TOLAND, İsanın başarısını doğruluğu örtülerinden sıyrılmış olmasında görür ("He stripped the truth").

Bu bağlamda çekici bir noktaya da dokunuyor BLUMENBERG. LESSİNG'in ünlü sözünü anarak, genel olarak Aydınlanma Çağını, özel olarak da doğruluk anlayışını önemli bir yönden belirlemeye girişiyor. LESSİNG'in çok aktarılan sözü : Tanrının bir elinde doğruluk, bir elinde de doğruluk çabası ile karşımıza çıktığında, LESSİNG'in doğruluğu değil de doğruluk çabasını isteyişini bildirir. Bu seçme, şaşırtıcılığına rağmen, Yeniçağa özgü — BLUMENBERG böyle söylüyor — günümüzde de etkili bir doğruluk tutumunu dile getirmekte : doğruluk, *çalışma* ile elde edilir, edilmelidir; kimseye hazırlop verilmez; uğraşp çabalamanın ürünüdür. Böylece, çıplak doğruluk bir Tanrı vergisi olmaktan çıkıyor büsbütün. Doğruluk olanca çıplaklığına rağmen, bu çalışmanın, iş-görmenin verimi olarak belirliyor böylece. İnsan öziyle arayıcıdır, doğruluk arayıcısıdır. BACON'un bir denemesinde belirttiği gibi "çalışma ve doğruluk" ("labour and truth") kavramları ayrılamıyacak biçimde birarada yeralır. Doğruluğu ele geçirmeye bir araştırma sonucu, güçlük ve zorlukla savaşma ürünü, bunlara karşı kazanılmış bir zafer göziyle bakmak alışkanlık halini almıya başlıyor (DESCARTES). Bu görüş açısından, doğruluk artık kendiliğinden ortaya çıkmaz, onu "açmak" gerekir. Çalışmak, araştırmak tabiatı soruşturmadır. Ama her araştırma yeni yeni çalışma ödevleri hazırlar sonunda insana. Tabiatı deniyen alıcı bir gözlemci değildir artık (S. 33-35).

Verilen kısa açıklamalardan da görüldüğü gibi, "çıplak doğruluk" deyimi ile objektiv'lik, doğruluğun örtüsüz oluşu ile nesnel oluşu Yeniçağın birbirinden ayrılamıyan iki tasarısıdır. Ancak bu durumun istisnası olmadığını sanmak yanlıştır. BLUMENBERG'in bir örneği ile KIERKEGAARD böyle bir istisnadır işte. Çünkü KIERKEGAARD'a göre doğruluk seyredilen birşey değil, içinde yaşanan ortamdır : Soğuk ve çıplak, dolayısıyla objektiv doğruluk, doğruluk değildir; doğruluk aslında insanın var oluşunu beslemelidir; insanın kendi yaşaması bakımından, bu yaşamayı kurma bakımından önemi olabilir doğruluğun.

BLUMENBERG'in üzerinde durduğu bir öğretilime de "bilinmiyen dünya" öğretilmesi ("terra incognita-Metapher") ile "bitmemiş dünya" ("unvollendete Welt") öğretilmesidir. Bu iki öğretilimenin gerisinde : bilinen dünyanın, ele geçirilmiş olan bilgilerin, aslında, bilinebilenin yalnız bir köşeciğini meydana getirdiği tasarısı bulunur. Uçsuz bucaksız gerçeğin henüz bilinmedik bölgeleri olduğu, gerçek evreninde henüz keşfedilmemiş nice Amerikaların varolduğu, 17. yüzyılla birlikte yaygın bir öğretilime olmağa başlamıştır. BLUMENBERG'in örnekleri: TH. BROWNE : "sırlar Amerikası" ("America of secrets"); MONTESQUIEU : "gizli daha bin sır" ("encore mille secrets cachés"); PASCAL : "Bilimlerde gün güne insanların herbiri ilerlemekle kalmıyor, evren eskidiği ölçüde insanların hepsi bilimlerde sürekli bir ilerleme sağlıyor" ("... non seulement chacun des hommes s'avance de jour en jour dans les sciences, mais tous les hommes ensemble y font un continuel progrès à mesure que l'univers vieillit"); KANT : yaratış hiçbir zaman sona ermemiştir" (Die Schöpfung ist nielmals vollendet"); SCHELLING : "Bu cümle, dünyanın henüz tamamlanmamış olduğu cümlesi herkes için son derece önemlidir" ("Dieser Satz, dass die Welt noch unvollendet ist, ist ausserordentlich wichtig für alles"). BLUMENBERG'in çıkardığı birkaç sonuç da şu : İlkin, hayalgücü bir bilme organı olarak kendini gösteriyor; çünkü, bilinmiyen ama bilmeye bir bakıma açık olan nice gerçekler ancak hayalgücü ile tasarlanıyor. Bir de : bilginin başarı özelliğine, insanın çalışıp uğraşma karşılığında, bilinmiyene, binbir zahmetle sokulma özelliğine parmak basıyor sözü edilen öğretilmeler. Bunlara — en çok PASCAL'ı gözönüne getirerek — şunu da ekliyor BLUMENBERG : Bütün insanlar insan dışı gerçekliği elde etmede elele verip araştırıyorlar; bilgi bakımından insanlar arasında bir *süreklilik* var.

Batı metafiziği tarihi boyunca önemli bir rol oynamış olan başka iki öğretilime de : evreni *organik*, ya da *mekanik* bir varlık olarak tasarlamaktır. Şüphesiz bu iki sözün herbiri, sık sık bir öğretilime olmaktan çok bir kavram olarak ortaya çıkar. Ancak bu sözlere birer kavram göziyle bakıldığında bile, bu sözlerin, aslında, belli dünya tasarılarını güden, bunlara anlam kazandıran birer benzetme, birer düşünme tutumu, dünyaya bakışımızı belirleyen birer kılavuz olduğu meydandadır. BLUMENBERG'in bir tanıtışıyla birer *arkaplan öğretilmesidir* bunlar. İşte BLUMEN-

BERG kitabının VI. bölümünde “Organik ve mekanik arkaplân öğretilme bilgisi” (“Organische und mechanische Hintergrundmetaphorik”) adlı bölümünde (S. 69-83) bu karşıt çiftini çeşitli kullanışlarıyla inceleme konusu yapıyor kendisine.

Özetlendikte, işlediği temalar şunlar : Antik Çağın ünlü şairi LUCRETİUS’ta raslanan “dünya makinası” (“machina mundi”) deyimi, bizim, ‘modern’ insanların makinasına benzetmez evreni. LUCRETİUS’ta böylesine bir benzetmenin işbaşında olduğunu sanmak, LUCRETİUS’tan beri makina tasavvurunun geçirdiği büyük değişiklikleri LUCRETİUS’un da bildiğini kabul etme saçmalığına götürür. Aslında LUCRETİUS, dünya makinası ile : dünyanın karmaşık, püf noktaları olan, nerdeyse hileli bir yapı olduğunu düşünüyordu. (Çünkü makina sözünde ilk akla gelen ağırlık taşıtları, kaldıraçlar, türlü türlü sarma âletleriydi.) Bu anlamda işte ‘machina’ tiyatrodaki bir güçlüğü çözen elçabukluğunu gösterirdi eskiden (‘deus ex machina’ : ‘makina Tanrı’). Böylece “machina mundi”, “kosmos” ile aynı şey olmaktan çok “komik” birşeydi. Nitekim LUCRETİUS ‘machina’ sözünü Stoacıların “pronoia” tasavvurunu, evrendeki herşeyi amaca göre düzenliyen tanrıca-bilgece öngörü anlayışını çürütmek için ileri sürmüştü.

Organizma-mekanizma ikiliği üzerinde dikkatle duruyor BLUMENBERG. Bu ikiliği temellendiren öğretilmelerin PLATON’da nasıl yanyana ortaya çıktığına işaret ediyor ilkin. Gerçekten de PLATON’un *Timaios* diyalogunda eşsiz bir mühendis-mimar göziyle bakılan ‘demiurgos’ un kurduğu evrensel “yapı”, tek tek parçalarında (örneğin gök cisimlerinin yörüngelerinde) mekanik bir düzen içindedir; bütünüyle de elealındıkta tam bir organizmadır. Böylece PLATON’a göre evrende hem mekanik hem de ruhlı etmenler (faktörler) rol oynar.

BLUMENBERG saat öğretilmesinin de bu bağlamda yer aldığı söylüyor. Bu öğretilme, bu dünyayı saata benzetiş makina tasarısına bol sonuçlu bir özellik verir. Saat tasarısına göre esas : bir kez kurulan bir zembereğin hep o düzende işlemesidir. Bununla, makina tasarısı önemli olduğu kadar kolay anlaşılır bir nitelik kazanır. Nitekim bu tasarı yüzyıllar boyunca evren açıklamalarının “program-sözü” yapılmıştır.

Tabii ki evrenin her bakımdan bir makina olduğu öne sürülemez. Evrende sonradan yapılan saat başka şey, evrenin tümü

başka şeydir. Evrenin bir parçası diye bildiğimiz saat evrenle aynı şey olabilir mi? İğretilemenin candamarı evren ile saat arasındaki tam bir örtüşme değil, saata özgü bellibaşlı niteliklerin (sözgelişi, bir başlamadan sonra saatta sürüp giden düzenli otomatizmin, 'perpetuum mobile'nin) evrene de uygulanabilmesidir. Nitekim CİCERO'nun dünya tasarısı böylesine bir benzetmeye dayanır. CİCERO'ya göre ARCHİMEDES'in küreleri ('sphaera'ları) tıpkı saat gibi bir kez kurulduktan sonra hep düzenle hareket ederler. Şu var ki, evren açıklamalarında yapılan evreni saata eşit kılmak değil, evreni açıklarken, saati *model* olarak almaktır. Bu anlayışı LACTANTIUS da paylaşır. Çok daha sonra VOLTAİRE'de dünyanın yaratıcısı bile tam güçlü bir makinist olur ("éternel mécaniste"). Hattâ VOLTAİRE insandaki tutkuları dünya makinasının çarklarına benzetecek kadar ileri gitmiştir: tutkular, güdüler VOLTAİRE'e göre bir 'transformator' dur; tutkular save-sindedir ki farkına vardığımız ihtiyaçları kendi tarafımıza "döndürür".

Büyük Fransız Encyclopédie'si de saat iğretilemesine bir açıklama temeli olarak dört elle sarılmıştır. Bu filozoflar ansiklopedisinde filozofun kendisi bile bir saata benzetilir: filozofun öbür canlılardan ayrılığı zaman zaman kendi kendisini kurmasıdır. Gerçek "evren makinası" ("la machine de l'univers") gerekse "insan bedeninin makinası" ("la machine du corps humain") Fransız Aydınlanmasının bas sözlerindedir. Bütün bu dünyevi yorumlama doğrultusu en tutarlı savunucusunu LAMETTRIE'nin *l'homme machine*'inde bulur (1748). Ne var ki DESCARTES'teki bazı başlangıçları tutarlı sonuçlara götürmüş olan LAMETTRIE'nin adını yalnız anmakla yetiniyor BLUMENBERG. LAMETTRIE'nin tutumu pek bilindiği için, pek bir belirgin olduğu için incelemiyor onu.

Saat iğretilemesi yanında, BLUMENBERG, hep aynı bölümde, başka bir iğretilemeyle, Yeniçağın tabiat anlayışını saat iğretilemesi kadar belirlemiş olan "kitap", "*tabiatın kitabı*" ("das Buch der Natur") iğretilemesiyle de uğraşır yeryer. Bu iğretilemeyi BLUMENBERG, özelliklerini daha yakından kavramak üzere, dünya makinası iğretilemesinin karşısına koyuyor. Bir kitap, yazarının vâpıtıdır; belli bir dilde kaleme alınır: bir şifre dili bile olsa, bu dilin, kendisini anlıyanlar için bir anlamı vardır; okurları şart koşar. Gerçi saatın da akrebi ile yelkovanı bir şeyi

gösterir; bilen bunların ne demek istediğini bilir. Ancak, BLUMENBERG'in haklı olarak dikkati çektiği gibi, bu özellik saat öğretilenlemlerini pek ilgilendirmez. Bir de şu var : Tabiat kitabı, insana, okuruna, kitabın kendisi kadar bir önem ve değer bağışlar; okuru olmayınca kitabın anlamı ve önemi olmaz ki. Oysa saat öğretilmesinde, esas olan kendi kendine işleyen, kendisine bakanları hesaba katmayan bir *motor* tasavvurudur. Bu iki karşıt öğretilmeyi, BLUMENBERG, az başvurduğu çağdaş felsefeden aldığı bir örnekle, HUSSERL'in bir düşüncesiyle biraz daha yakından belirliyor. BLUMENBERG'e göre, kitap öğretilmesi çağımızda büyük bir değişikliğe uğramıştır. HUSSERL'de dünya kitabı gerçekliğin anlamı ve yapısı olarak değil, bilim olarak dünyanın anlamına ilişkindir. Böylece, dünya doğrudan doğruya gerçekliğin kendisi olmaktan çok, bilmenin, gerçeklik biliminin tümü oluyor. İşte BLUMENBERG'e göre ilk parlak anlatımına GALİLEİ'de erişmiş olan kitap öğretilmesi, HUSSERL'in evreni ideal bir öğretici kitabı olarak tasarlamasında sonuçlanmıştır. Ancak BLUMENBERG saat-kitap öğretilmesini karşılaştırma işini fazla bir kovuşturmadan bırakıyor.

Çıplak doğruluk, doğruluk ışığı, makina, organizma, saat, kitap gibi tektek öğretilmeleri yapıtında düşünme tarihi açısından incelerken, BLUMENBERG, genel olarak öğretilme kavramını aydınlatan sistematik birtakım soruşturmalara da girişiyor. Yapıtın en aşağı yarısını kaplıyan bu soruşturmaları, kimi bu öğretilmeleri incelemeye ayırdığı bölümlerin arasına serpiştiriyor, kimi de eserin sonunda sıraladığı birtakım çekmiser sonuçlarda gözümüzün önüne seriyor. Bu soruşturmaların en önemlilerini "öğretilmenin görevi", "öğretilme ve mitos", "öğretilmenin terimleşmesi" ile "sembol ve öğretilme" başlıkları altında toplayabiliriz. Nitekim, ilki biryana, burda dile getirdiğim başlıkların herbiri, tam değilse de aşağı yukarı bu adlandırmalarla, BLUMENBERG'in eserinde birer bölümün başlığını meydana getirir.

BLUMENBERG'e göre her öğretilmenin belli bir bilgi görevi vardır. Öğretilmeye bir iş yapmak, birşey başarmak, bir bilgi sağlamak için başvurulur. Öğretilmenin gerçek olma bakımından bir değer taşıdığı apaçık. Böylece BLUMENBERG öğretilmenin kullanılmasını olumlu bir biçimde cevaplandırıyor. Özetlendikte tezi şu : Öğretilmelerin sözün geniş anlamında *pragmatik* bir değeri var (S. 19-37). Bununla ne demek istediğini de BLU-

MENBERG yine tarih boyunca ortaya çıkan bazı ilginç öğretilerinin kullanılmasını inceliyerek yapıyor. Hiç şüphe yok ki, böylesine bir inceleme düpedüz öğretilmelere ilişkin bir inceleme olmanın sınırlarını aşmaya, düşünme görevlerinde genellikle dili eleştirmeye iteler insanı. Çünkü, öğretilmelerin asıl varlığı birer düşünme *kılavuzu* olmalarına dayanır. Kuruluş ve içerikleri bakımından burdadır işte değerleri. Demek ki her öğretilmeyle karşılaştığımızda, onunla *ne yapıyoruz* diye sormamız gerekir. Öğretilme konusunda başoru, “Bu öğretilmenin (bilim işinde) ne çeşitten katkısız bir kılavuzluğu var?” (“What genuine guidance does it give”) sorusu olmalıdır. Öğretilmelerin gerçeği, olmuş bitmiş bir gerçek olmaktan çok, asıl yapılacak, uygulanmasında belirecek olan bir gerçektir (“vérité à faire”).

Batı düşünme geleneğinde görünen çeşit çeşit öğretilmelerin hep evrendeki yöneliş ve yaşayışımızı düzenleme bakımından, bu yolda bilgi sağladıkları için, bir önemi vardır. İşte bu tezini temellendirmek üzere BLUMENBERG acele fırça vuruslarıyla dünyaya ilişkin birçok mecazlara dokunur. Bunların en önemlileri : *çıkma sokak*, *karanlık oda* (“camera obscura”), *taşra şehri*, *çocuk arabası*, *mağara* (PLATO), *köprü* (İSA, BUDA), *sezi* (HOMEROS), *mahkeme* (Fr. BACON), *savaş*, *han*, *hastane* (TH. BROWNE), *fırkateyn*, *denizde tekne* öğretilmeleridir. Her öğretilmenin değeri, düşünme ve işleme varsayımları, hipotezleri olarak pratik-teorik verimleriyle oranlıdır. Onun için öğretilmelerden mutlak doğruluk beklenemez. Dünyanın, evrenin, kosmos’un tümce ne olduğu bir tek tasavvurda dile getirilse bile, bunun denetlenmesi ne kolay birşeydir, hattâ ne de ilkece olabilir.

“Mitos ve öğretilme” (“Mythos und Metapher”) başlığını verdiği kısacık bir bölümde (S. 84-87) BLUMENBERG, birer *geçit görünümü* olarak öğretilmeleri aydınlatmaya çalışıyor. Kendi başına bir anlatım biçimi olarak değil de, başka bir amaç için bir araç olarak öğretilmeleri inceliyor. Bu açıdan baktıkta, öğretilmeler : kavramsal yapıların, teknik deyimle “logos” un “prelojik” birer öncüleri; kavram-öncesi duraklar; geçitler diye ele alınabilirler. Bugün bazı çevrelerde olanca canlılığıyla beliren bu anlayış uyarınca, öğretilmeler, yerini sonradan daha dakik, daha mantıksal kavramlara bırakması gereken tasarımlardır. Örneğin, PLATON’un mythos’ları böylesine öğretilmeler sayılabilir. Dev-

let'teki ünlü mağara mitosu, *Gorgias*'taki ölüleri yargılama mitosu, *Timaios*'taki Demiurgos mitosu bu çeşit tasarımlardır. Dünyayı anlamıya ilişkin güçlüklerin içinden sıyrılmak üzere, şaşırılmış aklı huzura kavuşturmak üzere öne sürülmüşlerdir. Yalnız, bu çeşitten mitoslara kavram gelişmelerinin ön-basamağı denebileceğı gibi mutlak öğretilmeler de denebilir. BLUMENBERG bu mitosları, hangisi olursa olsun kavramlarla 'düzeltilemeyen', onlara göreli bir varlığı olmıyan mutlak öğretilmeler diye tanıtmak eğilimindedir. Nitekim, BLUMENBERG'e göre filozoflar, kavramlarla açıklayamadıkları şeyleri, belki de açıklanması ilkece olmıyan genel olguları, en canalcı yerlerde mitoslara başvurarak açıklamayı denemişlerdir. Söz gelişi, PLATON "insan tarihinin bilgi sayesinde aydınlığa" doğru gelişmesini, mağara benzetmesiyle; adalet gerekliliğini ölümlerin yargılanması sahnesiyle; evrenin kuruluşundaki düzeni Demiurgos allegoriyle anlaşılır kılmaya çalışmıştır.

Dediğim gibi, BLUMENBERG'in bu konuda söyledikleri — bir gedik bu — uzun bir yer tutmuyor yapıtında. Bunun sebebi, konuyu asıl ödevinin tam içinde görmemesinden ileri gelmekte, bu konuya tarihi olmaktan çok sistematik bir uğraşı göziyle bakmasında temellenmektedir. Ancak, bu konuda, şöyle bir dokunup bıraktığı örneklerden de belirdiğı gibi, sistematik ipuçları tarih verileriyle içiçe girmektedir. Ne var ki, BLUMENBERG'teki bu dediğı başkaları, "mitos" u bir bilgi felsefesi konusu olarak deşmiş olan birçok araştırmacılar büyük ölçüde doldurmuştur kanısındayım.

İğretilmelerin terimleşmesine gelince, bu önemli noktayı da, yazar, "Bir öğretilmenin terimleşmesi" ("Terminologisierung einer Metapher") adlı bölümde (S. 88-105) gözden geçirmektedir. Bu amaçla Batı düşüncesinin son derece belirgin bir sözüne, gerek tabiat gerekse sanat yapıtlarının kilit sözü olan *doğruya benzerlik*, "doğruymuş-gibi-görünme" ("Wahrscheinlichkeit", "verisimile", "probabile") sözüne başvurarak bir öğretilmenin zamanla nasıl bir terim niteliğine ulaştığını yetesiye tanıtır.

Konuşan, hatip, yazar yapıtlarında gerçeğı hem "olduğı gibi" gösterebilir, hem de bir şeye "doğruymuş gibi" bakabilir. BLUMENBERG'e göre PLATON olsun (*Phaidros*), ARISTOTELES olsun (*Retorik*), şüpheciler olsun hepsi sözlerin böyle bir gücüne inanır. "Doğruya benzerliğin" bu gücü AUGUSTINUS'ta her

yönüyle ortaya çıkar. İlk salt bir öğretilene olan doğruya-benzerlik sözü, zamanla gerçeğin kendisi olarak ele alınmış; mantıklikte *probabilite* hesaplarına, talih oyunlarına özgü olasılık kalıştırılarak bir kavram haline getirilmişti. Artık LEİBNİZ ile birinin kimse öğretilene göziyle bakmaz olmuştur. Modern matematik-fizik bilimlerinin hızlı gelişmesi boyunca doğru-gibi-görünme hep doğrunun kendisi diye anlaşılmış, olasılık tam lojik bir kavram yapılmıştır. Günümüzde yalnız pozitif bilimlerin değil, bazı sosyal tekniklerin de (bu arada sigortacılığın) en önemli kavramlarından biridir bu kavram.

Gelgelelim sanat yorumları da doğruya benzerlik öğretilmesi kavramını gerektirir. Artık klâsik olmuş bir anlayışa göre : sanatın gerçekliği, gerçeği andırmasıdır. Bunu "sanat doğruyu vermez, ama düpedüz bir görüntü de değildir" (bir "blosser Schein" da değildir) tezinde özetleyebiliriz. Böylece sanat yapıtının içkin gücü, inandırıcılığı, bu doğru-olmamasına, ama yine de doğruyu andırmasına dayanır.

Burada, tabii olarak şöyle birşey gelecektir akla : Terimleşen hep öğretilmeler midir? Ters yöndeki bir gelişmenin sözü edilemez mi? Terimlerin de birer öğretilene haline geldiği yok mudur? Bu önemli soruyu da unutmamış BLUMENBERG. Yapıtının IX. bölümünü (S. 106-122) "İğretilmiş kozmoloji" ye ("Metaphorisierte Kosmologie" yi) bu soruya ayırmış nitekim.

Kavramdan öğretilmeye giden yola örnek olmak üzere KOPERNİKUS'un evren araştırmalarını, astronomi incelemelerini alıyor BLUMENBERG. KOPERNİKUS'taki, merkezden yeryuvarlağını çıkarıp onun yerine güneşi oturtan bilimsel evren tablosunun, sonradan, birçok düşünür ve şairde, nasıl bu bilimsel özelliği yitirip kozmolojik bir ilke, bir evren öğretilmesi halini aldığını belgelerle tanıtıyor BLUMENBERG. Gerçekten de, KOPERNİKUS'un astronomi buluşları yüzyıllar boyunca, bilim çevreleri dışında hep bir kozmoloji tasarısı olarak kullanılmıştır. Böylece PTOLEMAİOS'un dünyayı, dolayısıyla insanı evrenin merkezine koyan hem ARİSTOTELES'çi hem de Hıristiyanlığa uygun evren tablosu karşısında, insana bir kum taneciği iriliğinden fazlasını bağışlamıyan bir dünya-görüşü doğmuştur. Şair-filozof G. BRUNO işte böyle bir dünya-görüşünün propagandacıdır. Demek ki KOPERNİKUS'un denetlenen, sınırlı bilim teorisi, dolayısıyla bu teorinin ana kavramları, zamanla denetle-

nemeyen, sınırsız-belirsiz dünya tasarılarına dönüşmüştür. Bu tasarrının bir sonucu NIETZSCHE'in bir protesto deyiimiyle "insanın küçülmesine" sebep olur. Ama BLUMENBERG'in mutlu bir işaretine göre, bu protestoyu aşağı yukarı iki yüzyıl önce Fransız moralist'lerinden FONTENELLE de savunmuştur. Bu aydınlanmacı ince bir ironiyle şöyle söyler : "Kopernikus'un sistemini demek ki hiç kimse benimsiyemeyecektir, çünkü pek alçaltıcıdır" ("On n'aurait donc jamais du recevoir le système de Copernic, puisqu'il est si humiliant"). Alçaltıcıdır, çünkü insanı merkezden çıkarmakla insanın değerini azaltır. Durum açık : KOPERNİKUS'a çatanlar da KOPERNİKUS'u savununlar da, KOPERNİKUS'un kavramsal yapıları teorisine hep bir öğretilime göziyle bakmışlardır.

BLUMENBERG'in incelediği sonuncu konu *sembol ile öğretilime arasındaki ilişki*dir (S. 123-142). Bilindiği gibi "sembol" sözü mantıktan estetiğe kadar pek çeşitli bölgelerde yayılan değişik mi değişik anlamlarda karşımıza çıkar. Bu anlamlardan biri, önemlisi, sembolün evrenle ilgili bir tasarı olmasıdır. Örneğin, BLUMENBERG'e göre, geometrideki küre ve daire şekilleri, birer sembol olarak evren açıklamalarının tâ eskiden beri temeli yapılmıştır. Burada olup biten, şüphe yok ki bilimsel bir terimin evren sembolü halinde nasıl bir öğretilime genişliği kazandığı ve belirsizleştiğidir. PLATON'un, ARİSTOTELES'in, STOA'luların, PLOTİNOS'un en yetkin olduğu için kımıldanmayan, bunun için de tam bir küre-daire şekline bürünmüş olan yıldızlı göğü, bu açıdan bakıldıkta, daire sembolünün bir ürünüdür. PLOTİNOS'un kabul ettiği 'evren ruhu' daire şeklinde kımıldanıştan başkasına yer vermez; çünkü bu şekil yetkinliğin, olgunluğun sembolü olarak, artık bir kavram değil, bir öğretilime olarak işbaşındadır. Böylece daire öğretilimesi metafizik bir ilke yapılmıştır. Ondan, Sonçağ bilimindeki fizik ve astronomi ilerlemelerini daire öğretilimesinin, bu sembolün güçten düşmesi diye yorumlamak hiç de yanlış bir yorum sayılmaz.

Yukardaki açıklamaların, birkaç eleştirici işaret bir yana, BLUMENBERG'in *Bir Öğretilime Bilimi İçin Örnekler*'ini çatısı bakımından aydınlattığı gibi içeriği bakımından da belli bir ölçüde özetlediği kanısındayım. Şimdi de, son olarak, kitabın tüm başarısı üzerinde birkaç söz söylemek istiyorum.

İlkin şurası açık : BLUMENBERG araştırmasında, kendine verdiği programı gerçekleştirmiş, kurulmasına yardım ettiği öğ-

retileme bilimi için gerekli yapıtaşlarını koymuştur. Şüphe yok ki birçok okur BLUMENBERG'in kitabını bitirip kapadığında, öğretilmeleri incelemenin önemi üzerinde — BLUMENBERG'in amacı uyarınca — bir bilince varmış olduğunu görecektir. Gerçekten de, BLUMENBERG'in asıl başarısı, gerek birlikte getirdiği gerekse çözümünü kolaylaştırdığı problemler bakımından öğretilme konusunu ön plâna çıkarmasıdır.

Bu genel belirlenime şu özel noktayı da eklemeliyiz : Öğretilme bilimi, BLUMENBERG'teki işleyişin ulaştırdığı kuşatıcı izlenime göre, hem kültür tarihinin hem de felsefe tarihinin başvurmadan edemeyeceği bir bilimdir.

Birşey daha öğreniyoruz BLUMENBERG'ten : öğretilme bilimi aslında bir tarih-dil bilimidir; malzemesi *tarih* boyunca değişikliklere uğramış olan belli dil yapıtlarıdır. Ancak, bu yapıtların ortaya çıkışı üzerinde bazı *sistematik* genelliklere, kurallara da varabiliriz. Örneğin, öğretilmelerden terimleşmeye giden yol ile tersine yol, öğretilme biliminin böylesine sistematik bir kuruluşu da olduğunu belli eder.

BLUMENBERG'in nerdeyse üzerinde hiç durmadığı, bence pek önemli bir bağlama da parmak basmak istiyorum burada : Bana öyle geliyor ki, öğretilme incelemeleri, en çok *metafizik* kendine konu yapanların, metafizik tarihçilerinin, metafizik öndayanaklarıyla eleştirmek isteyenlerin vazgeçemeyeceği çalışmalarıdır. Öyle ya, metafizik dünya-görüşü diye anladığımızda, her metafizik ana-tez bir öğretilmeye dayanır. Metafizik izm'ler açık ya da kapalı bir öğretilmenin etkenliğini gösterir. Örneğin, dünyaya ilişkin bir karamsarlık, bir eylem yitikliği dönüp dolaşıp bu dünyayı bir "köprü", bir "geçit" diye yorumlamakla içiçe girer. Yalnız; genel olarak, ulusal dillerdeki işlek öğretilmeler mi metafizik, yoksa metafizik mi gittikçe yaygınlaşarak işlek öğretilmeleri doğurur? — Bu soruya şimdi burada tekyanlı bir cevapla karşılık çıkmayı istemiyorum. Durum bir bilim olarak öğretilme çerçevesinde uzmanca araştırmayı gerektirir.

Gelgelelim, BLUMENBERG kendisi de söylüyor zaten, öğretilme bilimi başlangıçlarındadır henüz bugün. Ancak pekçok sayıda monografinin ortaya konmasından sonra sorduğum soruya bir cevap verilebilir. İşte BLUMENBERG'in *Bir Öğretilme Bilimi İçin Örnekler*'i böylesine yararlı bir sistematik-tarihi monografidir.

Nermi Uygur